

OBRAZOVANJE ZA DEMOKRATIJU I GRAĐANSKO DRUŠTVO U EVROPI¹

Apstrakt: U članku se analiziraju primeri dobre prakse u oblasti obrazovanja za demokratiju i građansko društvo (u tekstu: demokratsko građanstvo) u Evropi. Socijalni i politički život Evropljana je sve kompleksniji. Intenzivne političke promene formiraju specifične društvene okolnosti u kojima stari obrasci ponašanja više nisu adekvatni, pa je potrebno usvajati nova znanja kako bi se razumeli novi društveno-politički procesi i uzelo aktivno učešće u njima. Obrazovanje odraslih u ovom kontekstu dobija širi smisao i značenje. Javlja se potreba za novim područjima obrazovanja, poput obrazovanja za demokratsko građanstvo, koje ima za cilj da doprinese razvoju kritičkog mišljenja i građanske odgovornosti kod odraslih i da podstakne na participaciju u rešavanju problema u svom okruženju i šire.

Ključne reči: obrazovanje, demokratija, građansko društvo, participacija

Koncept obrazovanja za demokratiju i građansko društvo

Demokratija, građanstvo i doživotno učenje najčešće su pominjani pojmovi u raspravama o društvenom, političkom i kulturnom životu današnjice. Pregled postojeće literature pokazuje da ovi pojmovi nose širok spektar značenja i da se koriste u različitim kontekstima. Zapravo, kada govorimo o obrazovanju za demokratsko građanstvo, treba da imamo na umu pravu "šumu pojmova", koja svedoči o brojnosti i bogatstvu iskustava u ovom polju. Uzrok terminološke zbrke može se tražiti i u činjenici da je reč o složenici koja spaja dva kompleksna pojma – *demokratiju* i *građanstvo*.

Za pojam demokratija (*demos*-narod, *crateo*-vladam), *vladavina naroda* se javlja kao najstarije, najčešće i najjednostavnije određenje. Analizom brojnih teorijskih rasprava o demokratiji, može se zaključiti da je reč o pojmu koga karakterišu bogat sadržaj, širina upotrebe i nepreciznost značenja. Ipak, i pored teškoća i dilema u određivanju samog pojma, demokratija je česta tema

¹ Članak je rezultat rada na projektu „Obrazovanje i učenje – pretpostavke evropskih integracija“ (br.149015), koji finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije.

u svim društvima. Od antičkog doba do danas, demokratiji su pripisivana različita značenja, ali je u njenoj srži bila ideja da osnovu legitimiteta vlasti čini *narodna volja*. Demokratija označava vlast većine, koja donosi odluke. Kvalitet tih odluka zavisice od kompetencije onih koji odlučuju, a njihova će kompetencija u velikoj meri zavisiti od kvaliteta i nivoa njihovog obrazovanja. Osim što predstavlja oblik vlasti, demokratija takođe afirmiše pluralizam interesa u društvu i stvara sistem prava kojim se štite građani. Dakle, podrazumeva određen način mišljenja, ponašanja, komunikacije i rešavanja konflikata u društvu. Univerzalan zadatak obrazovanja je da pomogne ljudima da shvate svet oko sebe, da razumeju sebe i druge. Obrazovanje za demokratsko građanstvo „/.../ ne predstavlja samo sigurnost protiv nasilja, već i aktivni princip za obogaćivanje kulturnog i građanskog života u savremenom društvu. Ono doprinosi poboljšanju kvaliteta svakidašnjeg života” (Nedeljković, 1997; 112). Demokratija razvija osećaj za strano, nepoznato i promenljivo, utiče na pojam o sebi i drugima, utiče na socijalni i moralni razvoj, kao i na razvoj svesti o kolektivnoj pripadnosti, pravima i obavezama u zajednici... Da bi mogli da odlučuju u demokratskom načinu života, građani se moraju obrazovati za ovaj oblik vlasti i društvenih odnosa. Na ovu činjenicu upozoravaju mnogi stručnjaci, kao i međunarodne organizacije poput EU i Uneskoa. Obrazovanje se smatra bitnim uslovom ostvarenja demokratskih odnosa u društvu. Reč je o usvajanju i formiranju određenih osobina ličnosti, vrednosti, sposobnosti i veština potrebnih za kompetentno i odgovorno učešće u životu demokratske zajednice. Razvijanje odgovornosti, tolerancije, aktivizma i kritičkog mišljenja; spremnost da se radi sa drugima i za druge i da se oni razumeju; otvorenost za promenu mišljenja i stavova; razumevanje prirode demokratskih principa, njihovog funkcionisanja i menjanja; poznavanje prava i odgovornosti građana; spremnost na dijalog i nenasilno rešavanje konflikata – sve to vodi formiranju autonomnih, kompetentnih i odgovornih građana. Demokratiju u društvenim odnosima ne određuje samo institucionalizacija demokratskih načela, nego i psihološka dimenzija pojedinca. Upravo je to ravan u kojoj se povezuje demokratija sa obrazovanjem.

Postojanje građanina kao subjekta građanskog društva je *conditio sine qua non* demokratije. „Bez građana, spremnih da svojom aktivnošću demokratiju učine načinom života, institucionalni okvir demokratije ostaje samo skupoceni ram bez slike” (Trkulja, 1997; 81). Ideja o razlici građanskog društva i države naslućuje se još kod antičkih mislilaca. Međutim, ona postaje aktuelna tek sa radovima Hegela, Loka, Monteskijea i Rusoa. Civilno društvo se posmatra kao instrument kontrole javne vlasti. Oslonac civilnog društva predstavlja

građanin, „slobodan pojedinac, ekonomski nezavistan, pravno slobodan i moralno odgovoran” (Mirović, 2002; 139).

Iako je često u upotrebi, pojam građanstva nije lako definisati. Kao i svi pojmovi koji se koriste kada govorimo o socijalnom i političkom životu, građanstvo je daleko od toga da ima stabilno i prihvaćeno značenje. Štaviše, to značenje se pokazuje otvorenim za nova iskustva, koja donose novi i različiti oblici društveno-političkog života. Analizirajući brojna određenja građanstva, Cesar Birzea, u studiji *Obrazovanje za demokratsko građanstvo – perspektiva doživotnog učenja*, zaključuje da se o građanstvu može reći sledeće:

- Ono je istovremeno status i uloga. Građanstvo je pravni i politički status (ono je skup prava i sloboda, uključuje ravnotežu između prava i odgovornosti, obezbeđuje pristup javnom životu i građanskom učešću, uključuje lojalnost građanina državi koja ga štiti i daje građanska prava).
- Na drugom mestu, građanstvo je društvena uloga (ono je jedan od identiteta nekog pojedinca, pretpostavlja određena znanja, odnosno građansku pismenost, koja omogućava da se s uspehom ostvari status građanina i prekida vezu između građanstva i pripadanja nekoj određenoj teritoriji).

Građanstvo uključuje socijalnu pravdu i jednaka prava. Svođenje građanstva na političku sferu, često samo na čin glasanja, odavno je prevaziđeno. Jasno je da je danas priroda građanskih, političkih, ekonomskih i socijalnih prava komplementarna. U savremenim tumačenjima, ideja građanskog društva se javlja kao oblik nedržavnog organizovanja građana, kao sistem inicijativa i institucija koje suzbijaju moć i uticaj države na život pojedinca. Osnovne ustanove građanskog društva su porodica, lokalna zajednica, nezavisni mediji, različita dobrovoljna udruženja itd.

Građanska participacija je jedna od osnovnih vrednosti demokratskog društva. Ona podrazumeva pravo učešća građanstva u odlukama koje se tiču njihovog života, zasniva se na komunikaciji o različitim interesima, podstiče učesnike da definišu svoju uključenost i omogućava učesnicima da svoje učešće učine što relevantnijim. U publikaciji Uneskoa *Obrazovanje – skrivena riznica*, navedeno je da obrazovanje ima ulogu pripremanja ljudi za učešće u društvenoj zajednici kroz poznavanje njihovih prava i dužnosti, razvoj kritičkog mišljenja i nezavisnog delovanja.

U Savetu Evrope ističu da pojmovi kao što su građanin/gradžansko društvo nisu stabilni i ograničeni na samo jednu definiciju, pa se u kontekstu pro-

jekta Obrazovanje za demokratsko građanstvo izraz građanin odnosi na *osobu koja koegzistira u društvu*. Građanin je, dakle, uvek su-građanin, onaj ko živi sa drugima. Brojni pridevi se koriste uz reč građanstvo: pluralističko, otvoreno, iskustveno, aktivno... i, naravno, demokratsko. Svi oni zapravo predstavljaju izraz promišljanja o značenju građanstva, kao i mesta i uloge koje ono zauzima u društvu današnjice. Pridev demokratsko, konkretno za Savet Evrope, znači da je reč o takvom građanstvu koje počiva na vrednostima i načelima pluralizma, i poštovanju zakona, ljudskog dostojanstva i različitosti kultura kao bogatstva. Participacija, demokratija i aktivno građanstvo prepoznaju se kao veoma važni za budućnost zajedničkog života u Evropi.

Savet Evrope određuje obrazovanje za demokratsko građanstvo kao „set praksi i aktivnosti sa pristupom odozdo nagore. Svrha mu je da pomogne učenicima, mladim ljudima i odraslima da aktivno i odgovorno učestvuju u procesu donošenja odluka u sopstvenim zajednicama... Ono se usredsređuje na pružanje doživotnih prilika za sticanje, primenu i širenje znanja, vrednosti i umenja koji su povezani sa demokratskim principima i procedurama. Ove prilike se stvaraju i pružaju u okviru širokog opsega formalnih i neformalnih sredina za nastavu i učenje” (O’Shea, 2005; 18).

Ovde se još jednom moramo osvrnuti na uzroke terminološke zbrke u razmatranju obrazovanja za demokratsko građanstvo. Naime, ova situacija se može objasniti i postojanjem velikog broja inovativnih pristupa u ovoj oblasti obrazovanja, a koji se javljaju kao odgovor na društvene, naučne i tehnološke promene. Razlike u određivanju prioriteta koji su potrebni za stabilnost i razvoj lokalne zajednice uslovljavaju različitost ovih pristupa, pa tako i postoje programi usmereni na jačanje ljudskih prava, unapređenje socijalne kohezije, razvoj kulturnog pluralizma itd. Obrazovanje za demokratsko građanstvo javlja se kao *krovni pojam*, koji pokriva sve ove pristupe koji, ma kako različiti po usmerenju i metodama, imaju isti dugoročni cilj: razvoj odgovornosti za održivu demokratiju, koja počiva na poštovanju ljudskih prava. To su: građansko obrazovanje, obrazovanje za ljudska prava, interkulturno obrazovanje, obrazovanje za mir i globalno obrazovanje.

Obrazovanje za demokratsko građanstvo u praksi Evropske Unije

Institucije i dokumenta

Evropska Unija je specifična konstrukcija – savez demokratskih evropskih država koje su sebi za cilj postavile očuvanje mira, slobode i opšte dobrobiti. Prvi korak ka evropskim integracijama učinilo je šest država: Belgija, SR Nemačka, Francuska, Italija, Holandija i Luksemburg. Devetog maja 1950. godine Robert Šuman, ministar spoljnih poslova Francuske, predstavio je plan za osnivanje Evropske zajednice za uglj i čelik. Osamnaestog aprila 1951. godine potpisan je *Ugovor o Evropskoj zajednici za uglj i čelik*. Usledili su Rimski ugovori, kojima su osnovane Evropska ekonomska zajednica i Evropska zajednica za atomsku energiju, a čiji je osnovni cilj bio formiranje zajedničkog tržišta. Od tada su se kontinuirano menjale strukture, zadaci i broj članova tada još Evropske zajednice. Evropska Unija je osnovana, tj. *preimenovana*, u Matrihtu 1992. godine Ugovorom o Evropskoj uniji. Ovaj ugovor je doneo najveće reforme: stvaranje Unije, jedinstvena valuta, zajednička spoljna i bezbednosna politika... Njime počinje nov period u evropskim integracijama. Evropska unija danas okuplja dvadeset pet zemalja, dok su zemlje kandidati Bugarska, Rumunija, Hrvatska, Bivša jugoslovenska republika Makedonija i Turska.

Drugačija rešenja organizovanja i načina odlučivanja u *institucijama EU* rezultat su činjenice da je EU više od proste konfederacije država, ali manje od federalne države. Postavlja se pitanje: kako uskladiti zajednički interes Unije sa posebnim interesima država članica? Rešenje nude zajedničke institucije, na koje su države članice prenele deo svog suvereniteta.

Evropski savet je organ koji okuplja predsednike država, odnosno vlada, članica EU. Čelnici država ili vlada zemalja Unije sastaju se najmanje dva puta godišnje i zajedno sa predsednikom Evropske komisije raspravljaju o bitnim pitanjima EU i daju politički podsticaj daljim aktivnostima.

Uz Evropski savet, tri najvažnije institucije Evropske unije su: Savet (ministara) Evropske unije – predstavlja države članice, Evropski parlament – predstavlja građane i Evropska komisija – nezavisno političko telo koje zastupa zajednički interes Unije.

Obim *aktivnosti* koje pokriva Evropska Unija je veliki. Neke od tih aktivnosti su poljoprivreda, kultura, razvoj, obrazovanje/obuka/omladina, za-pošljavanje i socijalna pitanja, preduzetništvo, očuvanje sredine, humanitarna

pomoć, ljudska prava, informatičko društvo, istraživanja i inovacije, potrošači, kvalitet hrane, zdravlje...

Pošto su ključni za kvalitetne poslove i aktivnu participaciju u društvu, obrazovanje, obuka i doživotno učenje su od vitalnog značaja za ekonomiju zasnovanu na znanju. Naime, 2005. godine je doneta odluka da se oformi *Izvršna agencija za obrazovanje, medije i kulturu*, koja se bavi upravljanjem određenim delovima programa EU iz ove oblasti. Ova agencija je počela sa preliminarnim radom 2005. godine, da bi zvanično krenula u rad u januaru 2006. Poveriti programe na upravljanje specijalizovanim, opremljenim telima/agencijama znači obezbediti bolje upravljanje i poboljšane službe korisnicima usluga. Kada su upravljanje i administracija povereni Agenciji, Komisija se može koncentrisati na institucionalne i one zadatke koje se tiču opšte politike institucije. Izvesne analize pokazuju da je formiranje Izvršnih agencija najbolje rešenje, kako u finansijskom smislu, tako i u svakom drugom. Misija Agencije za obrazovanje, medije i kulturu jeste da implementira delove više od petnaest programa i akcija iz oblasti obrazovanja, obuke, aktivnog građanstva, medija i kulture.

Savet Evrope je najstarija politička evropska organizacija – osnovana je 1949. godine. Danas okuplja četrdeset sedam zemalja, a trenutno Belorusija ima status zemlje kandidata. Nijedna zemlja nije postala članica EU a da pre toga nije bila član Saveta Evrope. Sa sedištem u Palati Evrope u Strazburu, ova institucija zastupa demokratske glasove preko 800 miliona ljudi iz praktično čitave Evrope. Počev od 1949. godine, kada je osnovan, prevashodni cilj Saveta Evrope bio je promocija ideje o jedinstvu evropskog kontinenta i očuvanje dostojanstva građana Evrope putem poštovanja zajedničkih fundamentalnih vrednosti: demokratije, ljudskih prava i vladavine zakona. Širok spektar inicijativa Saveta Evrope često poprima formu konvencija, koje imaju za cilj da zakonodavnu praksu pojedinih zemalja dovedu u sklad međusobno, i u svakom pojedinačnom slučaju – sa standardima Saveta Evrope. Ovi sporazumi se dopunjuju brojnim rezolucijama i preporukama koje Komitet ministara upućuje državama članicama i koje igraju odlučujuću ulogu u pronalaženju rešenja za zajedničke probleme.

Svaka država može postati članica Saveta Evrope, pod uslovom da prihvata principe vladavine prava i garantuje ljudska prava i slobode svakom svom građaninu. Glavni ciljevi Saveta Evrope su: osigurati poštovanje ljudskih prava, pluralističke demokratije i vladavine prava; razvijati i promovisati svest o jedinstvenom evropskom identitetu zasnovanom na zajedničkim vrednostima; tražiti rešenja za zajedničke probleme evropskog društva (diskriminaciju, rasizam, ksenofobiju, netoleranciju, zaštitu životne sredine, organizovani kri-

minal...); konsolidovati demokratsku stabilnost u Evropi putem podrške ustavnim reformama i reformi pravnog sistema uopšte.

U prvom članu statuta Saveta Evrope navodi se da je „cilj Saveta Evrope da postigne veće jedinstvo među državama članicama kako bi ideali i principi koji su njihovo zajedničko nasleđe bili očuvani i realizovani uz podršku njihovom ekonomskom i socijalnom napretku”² Danas, Savet Evrope nastavlja da se razvija i samim tim povećava opseg svog monitoringa kako bi osigurao poštovanje obaveza i dužnosti država članica. Memorandumom o doživotnom učenju³ ističu se dva podjednako važna cilja doživotnog učenja:

- unapređenje aktivnog građanstva i
- unapređenje zapošljivosti.

Nastojanje da se ostvari prvi cilj, tj. unapređenje aktivnog građanstva, mora da odgovori na sledeća pitanja i probleme: da li i na koji način ljudi participiraju u društvenom životu, koji su rizici a koji uspesi te participacije, da li i u kojoj meri odrasli kroz participaciju u društvenom životu osećaju pripadnost društvu u kojem žive...

Još jedan dokument koji prepoznaje važnost aktivnog građanstva i participacije zasnovane na informisanosti jeste Hamburška deklaracija o učenju odraslih.⁴ Jedna od tema o kojima se raspravljalo na Petoj međunarodnoj konferenciji o obrazovanju odraslih U Hamburgu 1997. godine jeste *Učenje odraslih i demokratija: izazovi XXI veka*. Zaključeno je da se zahtevi koji stoje pred svim odraslim ljudima u Evropi odnose na promovisanje kulture mira, konsolidaciju demokratskih procesa, jačanje uloge građanskog društva, zaštitu ljudskih prava, povećanu participaciju u lokalnoj zajednici...

Započet u Austriji 1998. godine, Proces Grac je postao integralni deo Pakta stabilnosti za jugoistočnu Evropu. Ovaj Pakt zapravo predstavlja inicijativu koju je pokrenula Nemačka u vreme konflikta na Kosovu 1999. godine, a koju je odmah preuzela Evropska Unija. Radi se o multilateralnim procesima kojima se nastoji dugoročno ojačati čitav region Balkana kroz uspostavljanje demokratskih režima, jakih tržišnih ekonomija i otvorenih pluralističkih društava. Iz tog razloga, Pakt se sastoji iz tri takozvana Radna stola: 1) demokratizacija i ljudska prava, 2) ekonomska rekonstrukcija, kooperacija i razvoj i 3) pitanja bezbednosti. Kada su se druge organizacije i zemlje priključile Procesu,

² Prvi član statuta Saveta Evrope, http://www.coe.int/T/e/Com/about_coe/

³ Memorandum o doživotnom učenju, Andragoške studije (Beograd), 1998, Vol. 8, br. 1-2, str. 55.

⁴ Peta međunarodna konferencija o obrazovanju odraslih 14-18. jul 1997, Andragoške studije (Beograd), 1998, Vol. 5, br. 2.

on je prerastao u Prošireni proces Grac. Kako ovaj proces predstavlja inicijativu kojom se promoviše demokratski i mirovni razvoj u jugoistočnoj Evropi, kroz podršku i koordinaciju obrazovnih projekata, on se zapravo odnosi na obrazovanje za mir. U skladu sa principima obrazovanja za mir, cilj Procesu je da promoviše stabilizaciju regiona i da uspostavi dugoročni mir, a uz to i da promoviše održivi razvoj, imajući u vidu buduću integraciju u EU. Dakle, teži se uključivanju jugoistočne Evrope u zajedničku evropsku oblast obrazovanja i razvoju kooperacije zemalja u regionu. Akteri Procesu su zemlje regiona, zemlje članice Evropske unije, zemlje koje nisu članice EU ali jesu članice G8, druge zemlje, internacionalne organizacije, internacionalne finansijske institucije i regionalne inicijative. Sve zajedno, Prošireni proces Grac okuplja više od 800 aktera, stvarajući obimnu regionalnu i internacionalnu mrežu. Najzad, posvećenost Saveta Evrope i Evropske unije Procesu vrlo je važan faktor njegovog postojanja i razvoja. Proces je rezultirao "quick start" projektima i dugoročnijim projektima.

Evropska asocijacija za obrazovanje odraslih – EAEA je transnacionalna, neprofitna asocijacija, koja se sastoji od 120 organizacija u ulozi članova koje se bave obrazovanjem odraslih iz 41 zemlje Evrope. Prvobitno poznata kao Evropski biro za obrazovanje odraslih, osnovana je 1953. godine. EAEA promoviše obrazovanje odraslih, veći pristup i participaciju u formalnom, neformalnom i informalnom obrazovanju odraslih za sve, a naročito za marginalizovane grupe. Cilj asocijacije je da pruža podršku angažmanu organizacija članova, koji se ogleda u raznim aktivnostima, partnerstvima, razvoju nastavnih programa, istraživanjima, demokratskoj participaciji i borbi protiv siromaštva i diskriminacije. Dakle, EAEA: promoviše razvoj obrazovanja odraslih; ohrabruje kooperaciju u obrazovanju odraslih na evropskom nivou; lobira kod internacionalnih tela za usvajanje planova i politika koje odgovaraju aktuelnim potrebama populacije odraslih u Evropi; olakšava zajednički rad NVO i njihovu aktivnost na internacionalnoj sceni. EAEA saraduje sa Evropskom unijom, Savetom Evrope, Internacionalnim savetom za obrazovanje odraslih (ICAE, čiji je EAEA član), UNESCO-om i Internacionalnom organizacijom za rad (ILO).

Institut za međunarodnu saradnju Nemačke asocijacije za obrazovanje odraslih funkcioniše na nacionalnom i internacionalnom nivou: učestvuje u razvoju zemalja, pogotovo onih u tranziciji (Azija, Afrika, Latinska Amerika i Evropa), tako što pruža podršku obrazovanju odraslih koje može da odgovori specifičnim izazovima svake zemlje, koje vode objektivni kriterijumi i koje je uvek u interesu marginalizovanog dela populacije; u industrijskim zemljama

podstiče se profesionalna razmena i, posebno, kooperacija projekata; na svetskom nivou, ostvaruje se saradnja sa drugim organizacijama u cilju diseminacije informacija i lobiranja.

Teme na koje se Institut fokusira jesu osnovno obrazovanje, ekološko obrazovanje i demokratizacija. Posebna pažnja se pridaje borbi protiv siromaštva i osnaživanju žena. Kada je reč o zapošljavanju i profesionalnim aktivnostima, rad Instituta cilja na podizanje nivoa prihoda marginalizovanih grupa uključivanjem istih u proces rada i jačanjem organizacijskih kapaciteta raznih vrsta saradnji. Partneri Instituta su ministarstva, vlade, univerzitetska tela, NVO i druge organizacije, a saradnja sa njima kombinuje profesionalnu debatu i zajedničko praktično delovanje.

Mreža za obrazovanje i ljudska prava u Evropi (DARE) zvanično je nastala u junu 2003. godine u Antverpu, Belgija (prvobitno je postojala kao evropska mreža još 2002. godine, a kroz inicijativu Asocijacije nemačkih obrazovnih centara – ADB). Danas mrežu čini 37 organizacija (nevladine, akademske i istraživačke organizacije) iz dvadeset tri zemlje Evrope. „Na jednom mestu” su okupljene različite organizacije, tako da DARE združuje razne koncepte, kompetencije, pristupe, organizacijske strukture, tradicije i okvire rada. Zapadne tradicije se sreću sa živom aktivnošću NVO u južnoj i istočnoj Evropi. „Kišobran organizacije” upoznaju male NVO. Istraživačke akademske organizacije nailaze na „grass-root” organizacije koje kombinuju teoriju i praksu za široki spektar ciljnih grupa. Na početku, mreža je osnovana kako bi se prevazišla dva primećena nedostatka u radu organizacija na polju obrazovanja za demokratsko građanstvo i obrazovanja za ljudska prava: tendencija NVO da rade u izolaciji i bez adekvatnih resursa, samim tim nemajući adekvatan pristup informacijama, potencijalnim partnerima i efikasnom lobiranju, i tendencija da se isključivo razdvojeno razmatraju, svakako različite, ali i vrlo slične oblasti obrazovanja za demokratsko građanstvo i obrazovanja za ljudska prava.

Kao mreža koja je prisutna širom Evrope, DARE nastoji da stvara specifičnu okolinu, u kojoj će organizacije moći da napreduju i imaju koristi od zajedničkih servisa, koji sakupljaju korisna iskustva i informacije. Mreža DARE je predana ideji promovisanja dubokog razumevanja ljudskih prava i demokratije u okviru Evropske Unije koja se širi. Obrazovanje za demokratsko građanstvo i obrazovanje za ljudska prava posmatraju se kao ključne oblasti koje moraju biti prisutne u formalnom i neformalnom sistemu obrazovanja u Evropi. DARE podržava evropske vrednosti kroz svoj obrazovni rad i cilja da ojača javnu svest za izgradnju žive, demokratske i kulture ljudskih prava. Ovi ciljevi se postižu: razmenom informacija, metoda i osoblja; zajedničkim programi-

ma za zaposlene, članove odmora i volontere u organizacijama članicama; zajedničkim bazama podataka i sistemima; PR-om i lobiranjem na evropskom nivou; zajedničkim obrazovnim projektima, standardima i dobrom praksom; zajedničkim resursima za fundiranje; zajedničkim standardima za izvođenje projekata.

Projekti i programi

Mogućnosti koje EU nudi građanima za život, studiranje i rad u raznim zemljama predstavljaju veliki doprinos kroskulturnom razumevanju, ličnom razvoju i realizaciji ekonomskog potencijala EU. Svake godine, preko milion građana Evropske Unije učestvuje u edukativnim programima koje finansira EU. Dostupni dokumenti pokazuju tendenciju integrisanja brojnih programa u jedan jedinstveni program, *Program doživotnog obrazovanja*. Postoji fond iz koga se finansiraju brojne inicijative država članica vezane za ovaj program. On se sastoji od četiri oblasti, koje su namenjene širokoj kategoriji ljudi: studentima, nastavnicima i obrazovnim ustanovama. Oni mogu biti i iz drugih zemalja, a posebno je posvećena pažnja onim zemljama koje se graniče sa EU ili planiraju da joj se pridruže.

- Leonardo da Vinči. Ovaj program ima za cilj stvaranje obučene radne snage, dakle radi se o profesionalnom obrazovanju.
- Erasmus. Ovim programom se pruža podrška mobilnosti studenata i kooperaciji univerziteta. Oko 150 000 studenata godišnje studira uz pomoć ovog programa. Postoji i program Erasmus Mundus, predviđen na godišnjem nivou za oko 2 000 studenata i akademika koji žele da dobiju diplomu mastera pohađajući kurseve na najmanje tri univerziteta u Evropi.
- Grundvig. Pruža podršku programima za obrazovanje odraslih, pogotovo onima koji se odnose na transnacionalna partnerstva, mobilnost i stvaranje mreža. Cilj je da se podstiče i finansira mobilnost oko 7 000 ljudi godišnje sve do 2013. godine.
- Komenski. Ovim programom se finansira saradnja između škola i njihovih nastavnika. Nastojanje je da se tri miliona učenika uključi u ovaj program u periodu od 2007. do 2013. godine.

Program „Evropa za građane“

Desetog maja 2007. godine Evropska komisija je zvanično pokrenula program „Evropa za građane“, za koji je predviđen period realizacije od šest godina, tačnije od 2007. do 2013. godine. Ovim programom se pruža podrška organizacijama koje promovišu *aktivno evropsko građanstvo*. U centru pažnje su naravno građani, kojima se nudi mogućnost da u potpunosti preuzmu na sebe odgovornost kao građani Evrope. Program teži da poveća participaciju građana i ohrabri kooperaciju među njima i njihovim organizacijama, a sve u cilju zajedničkog delovanja i razvoja ideja u evropskom okruženju koje prevazilazi nacionalne vizije, uz poštovanje različitosti. Četiri akcije programa su:

1. Akcija 1: „Aktivni građani za Evropu“ – uključuje građane direktno, kroz aktivnosti bratimljenja gradova ili kroz druge vrste građanskih projekata.
2. Akcija 2: „Aktivno civilno društvo za Evropu“ – usmerena na organizacije civilnog društva, bilo kroz strukturalnu podršku, bilo kroz podršku njihovim projektima.
3. Akcija 3: „Zajedno za Evropu“ – uključuje organizaciju događaja, širenje informacija, studije...
4. Akcija 4: „Aktivno pamćenje u Evropi“ – cilj je očuvanje podataka vezanih za deportaciju, kao i odavanje počasti žrtvama nacizma i staljinizma.

Opšti ciljevi programa „Evropa za građane“ su: dati građanima mogućnost da se angažuju i učestvuju u formiranju demokratske Evrope koja je obogaćena kulturnom raznolikošću svojih građana; razviti osećaj evropskog identiteta, baziran na zajedničkim vrednostima, istoriji i kulturi; negovati osećaj pripadnosti Evropskoj Uniji među njenim građanima; razvijati toleranciju i uzajamno razumevanje uz poštovanje kulturnih i jezičkih razlika i time davati doprinos interkulturalnom dijalogu. Ovaj program daje prioritet određenim temama koje su od značaja za razvoj aktivnog evropskog građanstva: budućnost Evropske unije i njenih osnovnih vrednosti, aktivno evropsko građanstvo, interkulturalni dijalog, uticaj evropskih politika na društva. Promoteri projekata moraju uzeti u obzir osnovna obeležja programa Evropa za građane: evropske vrednosti, informalno učenje, volonterski rad, transnacionalnost i lokalni nivo, kulturna i lingvistička raznolikost, transparentnost. Učesnici u programu, tj. direktni korisnici zajmova, mogu biti: lokalne vlasti i organizacije, grupe građana, organizacije građanskog društva, nevladine organizacije, sindikati, obrazovne institucije i organizacije aktivne na polju volonterskog rada.

Projekat Saveta Evrope „Obrazovanje za demokratsko građanstvo”

Projekat „Obrazovanje za demokratsko građanstvo” (ODG) pokrenut je 1997. godine, sa ciljem da se utvrdi koje su vrednosti i veštine potrebne pojedincima da bi postali aktivni građani, kako mogu da steknu te veštine i kako mogu naučiti da ih prenose drugima. Projekat ODG je naravno otvoren za sve pojedince, zajednice i organizacije zainteresovane za građansko obrazovanje. I pored toga, izdvojile su se neke ciljne grupe:

- a) politički lideri i nosioci odlučivanja: članovi Parlamenta, političari, vladini eksperti, predstavnici Ministarstava prosvete. Na ovom nivou, cilj je da se razviju referentni okviri (zakonska regulativa, politička podrška, dokumenta o politici obrazovanja) i olakša donošenje odluka koje idu u prilog ODG.
- b) praktičari na terenu: nastavnici i prosvetno osoblje, lideri u školama, direktori škola, omladina, ljudi uključeni kako u formalno, tako i neformalno obrazovanje odraslih, stručnjaci za medije, aktivisti za ljudska prava, poslodavci, sindikati, nevladine organizacije itd. Na ovom nivou, akcenat se stavlja na dobru praksu, podršku i umrežavanje.

Projekat ODG je obuhvatio niz aktivnosti: konceptualni rad na osnovnim terminima (građanstvo, obrazovanje za demokratsko građanstvo, centri građanstva, osnaživanje, ključne kompetencije za građansko obrazovanje); istraživačke aktivnosti; obuku; podizanje svesti; širenje informacija. Prva faza projekta (1997-2000) bila je zamišljena kao istraživački projekat iz perspektive globalnog i doživotnog učenja, tj. proučavani su pojmovi i praksa obrazovanja za demokratsko građanstvo putem istraživanja, konferencija i podrške mestima građanskog društva. U drugoj fazi projekta akcenat je bio na a) razvoju politike i načela, b) formiranju mreža, c) komunikaciji i diseminaciji ishoda prve faze. Glavni cilj je bio da se premosti jaz između teorije i prakse. Akcenat je bio pre svega na školama. Postavljena je mreža koordinatora obrazovanja za demokratsko građanstvo, napravljene su studije koje beleže stanje obrazovanja za demokratsko građanstvo u državama članicama i razvijena je intersektorska i interinstitucionalna saradnja. Program treće faze (2006-2009) bazira se na iskustvima dobijenim iz prve i druge faze, kao i Godine evropskog građanstva. Ova faza se može predstaviti kroz tri glavne linije razvoja, a pod naslovom *Learning and living democracy for all* (2006-2009): 1) razvoj i implementacija obrazovne politike za demokratsko građanstvo i socijalnu inkluziju; 2) nove

uloge i kompetencije nastavnika i drugih uključenih u ODG i 3) demokratsko upravljanje obrazovnim institucijama.

U središtu projekta ODG nalazi se veza između razvoja politike, učenja, obuke i razvoja projekta na nivou baze („grass-root” projekti). Ono što se zna i saznaje o obrazovanju za demokratsko građanstvo u velikoj meri se odnosi na dešavanja u lokalnoj zajednici ili projekte u bazi, tzv. Centre građanstva. Šta su Centri građanstva? Centar ne predstavlja mesto – može postojati u okviru neke institucije (škole, na primer), kvarta, lokalne zajednice, grada ili regiona. Može da obuhvati niz sličnih aktivnosti u izvesnom broju geografskih područja, ili čak u čitavoj zemlji ili regionu. Centar je način da se ispitaju ili otkriju uslovi i okolnosti, strukture i procesi koji ohrabruju ili obeshrabruju demokratske građanske aktivnosti. Može ga činiti labavo organizovana grupa ljudi koja se okupila oko određenog pitanja. On može takođe biti i partnerstvo između ljudi u mesnoj zajednici, lokalnih vlasti i ministarstva prosvete. Kako obrazovanje za demokratsko građanstvo daleko prevazilazi školsku sredinu, Centri građanstva su pravi primer promene prilaza, koja proizilazi iz svesti da je ova vrsta obrazovanja potreba koja se oseća tokom celog života i u raznim sferama ljudske egzistencije. Bez obzira na različitosti, svi centri imaju izvestan broj zajedničkih karakteristika, koje se ogledaju u aktivnostima: oslobođene su spoljne kontrole i imaju korena u građanskom društvu; angažuju niz različitih grupa i partnera u razvoju demokratske prakse; usmerene su u pravcu društvenih promena; usmerene su na jedan ili više aspekta političke vlasti koji oblikuju odnos građana i države; bave se identifikovanjem i borbom protiv izopštenosti i uklanjanjem barijera za participaciju.

Većina centara na zapadu postojala je i pre projekta Saveta Evrope, dok su istočni u velikoj meri formirani kao rezultat projekta i kao reakcija na njega. Dosadašnji rad centara je obezbedio „... vrednu i bogatu zbirku izvesnih nagoveštaja, sugestija i ilustracija koji se odnose na demokratsko građanstvo. Mada takva zbirka sprečava sistematsku, rigoroznu i autoritativnu analizu aktivnosti centra, ona ipak omogućava i podstiče identifikovanje tačaka rasprave o kojima se govori u izveštajima, aktivnostima i posetama centra” (Carey, 2000; 37).

Da zaključimo: obrazovanje za demokratsko građanstvo u okviru delovanja Saveta Evrope obuhvata učešće građana u institucijama pravne države i za državu znači lojalnost, participaciju i rad za dobrobit društva u celini. U užem smislu, ono se odnosi na integraciju pojedinca u politički okvir jedne zemlje, i za pojedince znači slobodu, nezavisnost i političku kontrolu nad organima vlasti. U jednom savremenijem smislu, znači veće učešće, društvenu koheziju, pristup, jednakost, odgovornost i solidarnost.

Aktivnosti i kampanje

Doživotno učenje je prioritet za Evropsku Uniju. Unapređenje zapošljivosti, prilagodljivosti i mobilnosti radne snage sada u najvećoj meri zavisi od pristupa najnovijim informacijama i znanju. Tu je i pitanje sve kompleksnijeg socijalnog i političkog života Evropljana, od kojih se očekuje da aktivno doprinosu razvoju društva. Evropska Unija veliku pažnju posvećuje obrazovanju za demokratsko građanstvo, bilo da to čini preko svojih organa, bilo direktno. U prilog činjenici o konstantnoj brizi Evrope o demokratskom kapacitetu građanstva govore i aktuelne kampanje Saveta Evrope: „Dosta! Osloobodimo se predrasuda i upoznajmo Rome!” – kampanja za podizanje svesti o Romima, „Zaustavite nasilje nad ženama” – kampanja za borbu protiv nasilja u porodici i nad ženama, „Ljudsko biće nije za prodaju” – kampanja za borbu protiv trgovine ljudima, „Svi različiti, svi jednaki” – kampanja za borbu protiv rasizma, antisemitizma, netolerancije i ksenofobije, „Gradimo Evropu sa decom i za decu” – program Saveta Evrope kojim se promovišu dečija prava i zaštita dece od nasilja.

Prošla godina je proglašena *Evropskom godinom jednakih mogućnosti za sve*. Uvidelo se da samo pozivanje na ljudska prava i donošenje zakona koji ih garantuju nije dovoljno u smislu garancije jednakih mogućnosti za sve u praksi. Mora se stimulisati promena u ponašanju i mentalitetu. Takođe se moraju preduzeti koraci ka razrešavanju kompleksnih shema diskriminacija koje pogađaju određene grupe. Takođe, naša društva se menjaju. Evropska Unija se uvećava, što postavlja nove izazove na koje se mora odgovoriti što efikasnije. Ciljevi Evropske godine jednakih mogućnosti bili su: osvestiti ljude o njihovim pravima koja im omogućuju da uživaju jednak tretman i život bez diskriminacije, promocija jednakih mogućnosti za sve, forsiranje debate o koristima raznovrsnosti za evropska društva i pojedince. Aktivnosti tokom godine su organizovane oko četiri glavna pitanja: prava (osvešćivanje prava na jednakost), reprezentacija (stimulisanje debate o načinima kojima se može povećati participacija u društvu onih grupa koje su diskriminisane i postizanje balansirane participacije muškaraca i žena), priznavanje (javnost se mora upoznati sa vrednostima diverziteta) i poštovanje (promovisanje kohezivnijeg društva). Jedan od ključnih principa ove godine bio je: *Svi za decentralizaciju*, te se većina aktivnosti odvijala na lokalnom nivou, podjednako kao i na nacionalnom i regionalnom. Ključni partneri čitave inicijative bile su organizacije civilnog društva, socijalni partneri, Evropski parlament, Komitet regiona, Evropski ekonomski i socijalni komitet i Agencija Evropske Unije za fundamentalna

prava. Tekuća, 2008. godina je proglašena *Evropskom godinom interkulturalnog dijaloga*. Naime, proširenje Evropske Unije, zajedno sa povećanom mobilnošću, promenama u procesu obrazovanja i slobodnog vremena i globalizacijom, dovelo je do učestalijih kontakata između kultura, religija i etničkih grupa. U ovom kontekstu, od ključne je važnosti razvoj kompetencija koje omogućavaju interkulturalno obrazovanje i promovisanje interkulturalnog dijaloga. Cilj je promovisanje interkulturalnog dijaloga kao instrumenta koji će koristiti građanima Evrope u usvajanju znanja i sposobnosti, kako bi uspešno odgovarali na sve kompleksnije zahteve okoline i kako bi se razvilo evropsko građanstvo koje je otvoreno i koje poštuje kulturni diverzitet i osnovne vrednosti Evropske Unije. U toku su razne aktivnosti, projekti, akcije i kampanje kojima se pokriva širok spektar tema vezanih za kulturu, mlade, religiju, migraciju i manjine.

Naredna, 2009. godina proglašena je *Evropskom godinom kreativnosti i inovacije*. Zamišljena je kao inicijativa, ne samo u oblastima kulture i obrazovanja, već i preduzetništva, medija, regionalne politike i ruralnog razvoja. Planiraju se različite kampanje, debate i promocije projekata na nacionalnom, regionalnom i evropskom nivou. Podrška kreativnosti i inovaciji pruža se iz ekonomskih i socijalnih razloga.

Zaključak

Brojni su naponi koji se čine širom Evrope prilikom organizovanja kampanja, donošenja zakona i u procesu obrazovanja, a sve sa ciljem jačanja demokratske svesti, svesti o multikulturalnosti i ljudskim pravima. Veliki broj primera dobre prakse u obrazovanju za demokratsko građanstvo rezultat je upravo ovakvih napora.

Na ovom stupnju razvoja oblasti obrazovanja za demokratsko građanstvo, možemo primetiti da postoji bogatstvo iskustava, ali sa njim i nesistematizovanost. Naime, obrazovanje za demokratsko građanstvo javlja se kao *krovni pojam* kojim se pokriva niz inovativnih pristupa, čiji je zajednički cilj razvoj odgovornosti za održavanje demokratije koja počiva na poštovanju ljudskih prava, vladavine prava i načelima pluralizma. Analizirajući aktuelnu situaciju, možemo sa pravom zaključiti da Evropska Unija prepoznaje obrazovanje, doživotno učenje i obuku kao vitalne elemente prosperiteta Evrope.

Prizajući u kratkim crtama neke od institucija/organizacija u Evropi, njihove aktivnosti i ciljeve, možemo zaključiti da su te aktivnosti raznovrsne i gotovo sve se odnose na ljudska prava, demokratiju, mir, zaštitu marginalizo-

vanih i osnaživanje građanstva. Prepoznaje se značaj neformalnog i informalnog učenja, kao i rada nevladinog sektora.

Obrazovanje za demokratsko građanstvo već izvesno vreme predstavlja jedno do osnovnih područja obrazovanja odraslih, kao i jedan od stubova doživotnog učenja. Sve se više prepoznaje njegov značaj, pa se često definiše kao jedna od bazičnih veština neophodnih za aktivnu participaciju u Društvu znanja. Ono uključuje osnovna znanja o principima demokratskog funkcionisanja, kao i razvoj demokratskih vrednosti i stavova, a time i podsticanje ljudi na aktivnu participaciju u lokalnoj zajednici, na nacionalnom i regionalnom nivou. Sam koncept nije garancija demokratskih odnosa, pa se insistira na ispunjavanju određenih uslova. Iskustva sakupljena kroz razne aktivnosti na polju obrazovanja za demokratsko građanstvo govore da su teškoće sledeće: neadekvatni društveno-ekonomski uslovi, izvesna uverenja i predrasude, birokratizacija ustanova, ograničavanje obrazovanja za demokratsko građanstvo na teške situacije, neobučenos nastavnika...

Na kraju, izrazićemo slaganje sa tumačenjem Saveta Evrope da obrazovanje za demokratsko građanstvo: ima niz značenja koja zavise od političkog, društvenog i kulturnog konteksta; obuhvata učešće građana u institucijama pravne države; u užem smislu se odnosi na integraciju pojedinca u politički okvir jedne zemlje i za pojedince znači slobodu, nezavisnost i političku kontrolu nad organima vlasti; u širem smislu znači veće učešće, društvenu koheziju, pristup, jednakost, odgovornost i solidarnost. Pitanja poput održivog razvoja, bezbednosti, društvene pravde, budućnosti rada i očuvanja okoline okružuju obrazovanje za demokratsko građanstvo kao jedno od aktuelnih pitanja današnjice, a koje na svojoj aktuelnosti neće izgubiti ni u budućnosti, jer se ono prepoznaje kao jedan od ključnih instrumenata društvenog, političkog i kulturnog razvoja.

Reference

- Andragoške studije (Beograd), 1995, Vol. 2., br. 2
- Andragoške studije (Beograd), 1997, Vol. 4, br. 2
- Andragoške studije (Beograd), 1998, Vol. 5, br. 2
- Andragoške studije (Beograd), 1998, Vol. 8, br. 1-2
- Audigier, F., *Projekat „Obrazovanje za demokratsko građanstvo”, Osnovni pojmovi i ključne kompetencije za obrazovanje za demokratsko građanstvo*, Savet za kulturnu saradnju, Savet Evrope, Strazbur, 2000.

- Avramović, Z., *Demokratija u školskim udžbenicima*, IPI, Beograd, 2000.
- Birzea, C., *Projekat „Obrazovanje za demokratsko građanstvo“; Obrazovanje za demokratsko građanstvo: Perspektiva doživotnog učenja*, Savet za kulturnu saradnju, Savet Evrope, Strazbur, 2000.
- Carey, L., Forrester, K., *Projekat „Obrazovanje za demokratsko građanstvo“; Centri građanstva: osnaživanje, participacija i partnerstvo*, Savet za kulturnu saradnju, Savet Evrope, Strazbur, 2000.
- *Citizenship, democracy, and lifelong learning*, The Unesco Institute for Education, Hamburg, 2003
- *DARE in action – Vision and practice for democracy and human right education in Europe*, DARE Network, Berlin, 2006
- Durr, K., Spajić-Vrkaš, V., Ferreira Martins, I., *Učenje za demokratsko građanstvo u Evropi*, Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2002.
- *Education and Peace – International Experiences and Approaches*, Proceedings of the International Conference Education and Peace, IIZ/DVV, Belgrade, 2004
- *Evropska konvencija o ljudskim pravima*, Savet Evrope, kancelarija u Beogradu, Beograd, 2004.
- *Glossary of Adult Learning in Europe*, EAEA, The Unesco Institute for Education, Hamburg, 1999
- Grupa autora, *Adult learning for civil society*, IIZ/DVV, Bon, 2005
- Grupa autora, *Compass – A manual on human rights education with young people*, Council of Europe, Strasbourg, 2003
- Grupa autora, *Demokratija i ljudska prava*, CIVITAS Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2002.
- Grupa autora, *Izazovi demokratije i škola*, IPI, Beograd, 2002.
- Grupa autora, *Vaspitanje mladih za demokratiju*, IPI, Beograd, 2005.
- Lafontaine-Schwarz, M., *Peace education in SouthEastern Europe: The Enhanced Graz Process*, The Graduate Institute of International Studies, Geneva, 2004/2005
- Miljković, J., „Nosioci ideje o doživotnom učenju u Evropi – dokumenti, inicijative, programi, Obrazovanje odraslih – ključ za XXI stoleće”, *Časopis za obrazovanje odraslih i kulturu BiH* (Sarajevo), Vol V, br. 3, 2005.

- O'Shea, K., *Pojmovnik za demokratiju i građansko društvo*, Savet Evrope, kancelarija u Beogradu, Beograd, 2005.
- *The Council of Europe – Activities and Achievements*, Documents and Publications Department, Council of Europe, Strasbourg, 2001
- *Why DARE? Networking for democracy and human rights education in Europe*, DARE Network, Berlin, 2004
- www.coe.int
- www.dare-network.org
- www.eacea.ec.europa.eu
- www.eaea.org
- www.ec.europa.eu
- www.europa.eu
- www.grundtvig.euproject.net
- www.iiz-dvv.de/english
- www.interculturaldialogue2008.eu

Jelena Đorđević and Katarina Popović
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

EDUCATION FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP IN EUROPE

Abstract: *The article analyzes the examples of good practice in the field of education for democratic citizenship in Europe. The social and political life of Europeans is increasingly complex. Intensive political changes shape specific social circumstances and the old models of behavior are no longer adequate. Consequently, it is necessary to acquire new knowledge in order to understand new political processes and take active part in them. In this context, the adult education assumes broader sense and meaning. A need for new fields of education arises, such as education for democratic citizenship which has as its goal to contribute to developing of critical thinking and citizen responsibility among adults and to encourage them to participate in solving of the problems in their community and broader environment.*

Key words: *education, democracy, citizenship, participation*